

ARCHEOLOGICKÉ PAMÁTKY MĚSTA CHANIA (ZÁPADNÍ KRÉTA)

Historické centrum Chanie se nachází především na vrchu Kastelli a v jeho okolí. Vrch (a stejnojmenná čtvrť) Kastelli se vypíná nad starým přístavem a během pravěku i starověku byl centrem města **Kydonia**, předchůdce dnešní **Chanie**. Již ve starověku byl po obvodu obehnan hradbou, na jejichž základech bylo později vystavěno dodnes na některých místech dochované byzantské opevnění. Kastelli, starý přístav a některé sousední čtvrti byly v novověku – za benátské nadvlády – zahrnuty do oblasti opevněné mohutnou hradbou s příkopem, která je z velké části velice dobře dochovaná. Obnova tohoto opevnění dle moderních standardů památkové péče stále pokračuje a výsledná revitalizace některých již hotových úseků je vysoce oceňována odborníky na péči o kulturní dědictví.

V samotné čtvrti Kastelli bylo již v 60. letech 20. století vyvlastněno několik parcel, na kterých je postupně prováděn archeologický výzkum, odhalující více jak 5000 let dlouhou historii města. Největší a nejdůležitější taková plocha se nachází v samotném středu Kastelli na **náměstí Hagia Aikaterini** při ulici Kanevaro. Od roku 1964 se zde (s krátkými přestávkami) probíhají společné řecko-švédsko-dánské výzkumy. Za řeckou stranu se výzkumu účastní lokální pracoviště řecké památkové správy (25. eforia prehistorických a klasických starožitností a Generální ředitelství starožitností), dále Švédský a Dánský institut v Athénách. Projekt za řeckou stranu v současnosti vede dr. Maria Andreadaki-Vlazaki, za partnerské strany prof. Erik Hallager (profesor emeritus univerzity v Aarhus, bývalý ředitel Dánského institutu v Athénách) a dr. Ann-Louise Schallin (Švédský institut v Athénách).

Osídlení na vrchu Kastelli začíná okolo roku 3500 př. Kr. (závěrečná fáze neolitu – mladší doby kamenné) a pokračuje dosud. V prehistorickém období došlo k největšímu rozkvětu v době bronzové (konec 4. – konec 2. tisíciletí př. Kr.), kdy na Krétě vzkvétala první evropská civilizace, mimo jiné užívající písemný systém, tzv. minojská civilizace. Během doby trvání projektu zde byla učiněna celá řada velmi významných objevů, které vrhají bližší světlo na různá období historie města a jsou mnohdy důležité i pro lepší pochopení dějin celé Kréty či egejské oblasti. Výkopové sezóny, jejichž výsledky budou publikovány v následujících letech, se zúčastnil také autor.

Již během nejstarších fází minojské civilizace (raná doba bronzová/mínojská I – střední doba minojská IA, tzv. předpalácové období, asi 3300 – 2000 př. Kr.) na Kastelli stálo významné sídliště, jak dokládá hustota a pečlivá konstrukce odkrytých zbytků architektury i množství nálezů, mezi nimiž vyniká kvalitní keramika. Podlahy domů byly zbudovány z tlusté vrstvy dobře upěchované hlíny, do níž byla zapuštěna ohniště, stěny byly pokryty jednoduchou omítkou tmavě červené barvy. Kontakty s ostatními regiony Kréty i s kykladskými ostrovy dokládají některé importy či lokální imitace. V ostatních částech Kréty došlo na konci předpalácového období k celkovému rozvoji ekonomiky a společnosti a populačního růstu, což se projevilo budováním tzv. paláců – výstavných architektonických komplexů s mnoha ekonomickými i náboženskými funkcemi – budovaných během dalšího,

tzv. období starých paláců (fáze středně minojská IB – středně minojská II; před 2000 – asi 1800/1750 př. Kr.). Ačkoli z tohoto období bylo odkryto méně architektury i nálezů (což je způsobeno pozdější výstavbou a terénními úpravami na stejném místě) než z předcházejícího, vědci předpokládají, že jeden z paláců byl vystavěn i v Chanii na vrchu Kastelli. V následujícím tzv. období nových paláců na přelomu střední a pozdní doby bronzové/mínojské (fáze středně minojská III – pozdně minojská I, asi 1800/1750 – asi 1490 př. Kr.) zde vzkvétalo městské sídliště s výstavnými domy. Velmi pravděpodobná je rovněž existence paláce, který zde ale dosud nebyl zcela spolehlivě potvrzen. Domy však vykazují určité znaky palácové architektury – např. používání kvalitního materiálu a stavebních technik nebo výstavba tzv. světlíků či prostorů s mnoha dveřmi vedle sebe místo některých stěn (tzv. polythyton hall). Většina odkrytých, zakonzervovaných a dnes viditelných zbytků staveb na Náměstí Hagia Aikaterini pochází právě ze závěrečné fáze (pozdně minojská IB) období nových paláců. Na ploše asi 600 m² byl v hloubce zhruba 2 m pod dnešním povrchem odkryt v úplnosti jeden velký dům, tzv. Dům I (House I) a části tří dalších. Jednotlivé budovy jsou od sebe odděleny úzkými ulicemi, které se někde rozšiřují v malá náměstí. Byly vydlážděny plochými kamennými bloky a dochovaly se v nich také zbytky sofistikovaného odtokového systému odvádějícího pomoci trubek srážky i znečištěnou vodu užívanou v domech. Dům I o rozloze asi 225 m² měl (alespoň) dvě podlaží a v přízemí se sestává z celkem 14 místností. Hlavní vchod z ulice se nachází na jižní straně. Přízemí zahrnuje např. místnost s polythyronem, světlík, dvojité schodiště a kuchyň s krbem uprostřed. Další místnost sloužila jako skladiště, ve kterém se dochovaly tři kilogramy spálených luštěnin a také dvě hliněné tabulky popsané tzv. lineárním písmem A, dosud nerozluštěným slabičným písmem patrně psaným původním minojským jazykem. Jeden prostor fungoval snad jako jakási pokladnice, protože ukrýval kamenné i keramické nádoby, mnoho pečidel, amulety i šperky. Slibný rozkvět novopalácového sídliště byl bohužel ukončen mohutnou ohňovou destrukcí demonstrovanou silnou vrstvou popela, která však pozůstatky sídliště dobře přikryla a uchovala nám tak řadu krásných i důležitých nálezů. Významné osídlení existovalo na Kastelli i v následujícím, tzv. závěrečném palácovém a postpalácovém období (fáze pozdně minojská II – pozdně minojská IIIC, asi 1490 – asi 1050 př. Kr.), kdy obyvatelé nejprve opravili a užívali některé prostory původních novopalácových domů.

Teprve o něco později byly pozůstatky starších budov zakryty a na jejich místě vystavěno nové sídliště. Z této fáze se dochovaly části čtyř domů. Chanía-Kastelli však i v tomto období patřila mezi nejvýznamnější centra Kréty. Tento fakt dokládá existence významné keramické dílny (charakteristické použitou hlínou i výzdobou), jejíž velmi kvalitní výrobky jsou nalézány po celém ostrově, i doklady vyspělé administrativy (pečetidla a jejich otisky a především písmo). V prostoru náměstí bylo v roce 1990 v destrukční vrstvě budovy z fáze pozdně minojská IIIA2/IIIB1 (asi 1300 př. Kr.) nalezeny tři hliněné tabulky popsané slabičným, tzv. lineárním písmem B, nejstarší doloženou formou řečtiny.

První tabulka zmiňuje oběti medu pro svatyni bohů Dia (nejvyšší bůh v klasické řecké mytologii) a Dionýsa (bůh vína a veselí v klasické řecké mytologii), další vypočítává osoby zabývající se produkcí textilií a uvádí rovněž dvě toponyma ze západní Kréty (wa-to a pu-na-so). Poslední tabulka dokumentuje deset párů kol od vozu. V průběhu pokročilého postpalácového období došlo ještě jednou k nové výstavbě budov na tomto místě.

Také dějiny této lokality v historickém období (doba železná) jsou dosti pestré. Po skončení prehistorického období bylo bohužel z prvních století 1. tisíciletí př. Kr. odkryto velmi málo architektury a je pravděpodobné, že sídliště bylo na přelomu doby bronzové a železné na kratší dobu opuštěno. Od 8. století př. Kr. však hustota osídlení i nálezu znovu roste a pokračuje až do dnešních dnů. Jsou zde dobře doloženy všechny fáze klasické antiky, více než jedno století dlouhá arabská okupace i (rané a střední) byzantské období. V roce 1252 připadla Chanía Benátské republice a v roce 1645 byla dobyta osmanskými Turky. Nejvýznamnější benátskou památkou čtvrti Kastelli byla katedrála Panny Marie (Santa Maria), která stála v horní části náměstí Hagia Aikaterini a zahrnovala v sobě část původního raně křesťanského chrámu. Bohužel byla značně poškozena při bombardování v roce 1941 a její zbytky byly po válce strženy. Části jejich základů byly nicméně odkryty při řecko-švédsko-dánských vykopávkách.

Další významné archeologické památky – zbytky architektury i movité nálezy – byly objeveny i na několika dalších místech historického centra Chanie, i když možnost provádět zde archeologický výzkum je omezená. Vzhledem k tomu, že se jedná o hustě obydlenou čtvrť, mohou být vykopávky uskutečněny pouze na několika málo volných či vyvlastněných parcelách a samozřejmě také záchranný výzkum před výstavbou nových budov nebo infrastruktury. To byl případ rozsáhlého výzkumu na **ulici Daskaloyannis** na východním okraji čtvrti Kastelli. Na ploše vozovky, chodníků a okraji přilehlých parcel domů (celkové rozměry odkryté plochy činily 74 x 8 m) byl objeven rozsáhlý komplex z období nových paláců, který mimo jiné zahrnoval tzv. adyton nebo též lustral basin, specifický kultovní prostor se zahloubenou podlahou, na níž se sestupuje po několika schodech. Stěny tohoto prostoru a pilíř schodiště byly zdobeny freskovou malbou imitující mramorové obložení. Vzhledem k důležitosti tohoto objevu bylo adyton zakonzervováno ve sklepech domu a je viditelné z ulice přes sklo.

Další významnou archeologickou lokalitou v rámci čtvrti Kastelli je krátká **ulice Katre**. Pod domem č. 10 byl odkryt rozsáhlý archiv záznamů v tzv. lineárním písmu A (skoro sto tabulek a více než stovka specifických kotoučků, tzv. roundels). Právě tento rozsáhlý archiv je jedním z pádných argumentů pro hypotézu o existenci mínojského paláce v oblasti Kastelli. Důležité výzkumy probíhají v současné době na opačné straně ulice, poblíž antických/byzantských hradeb.

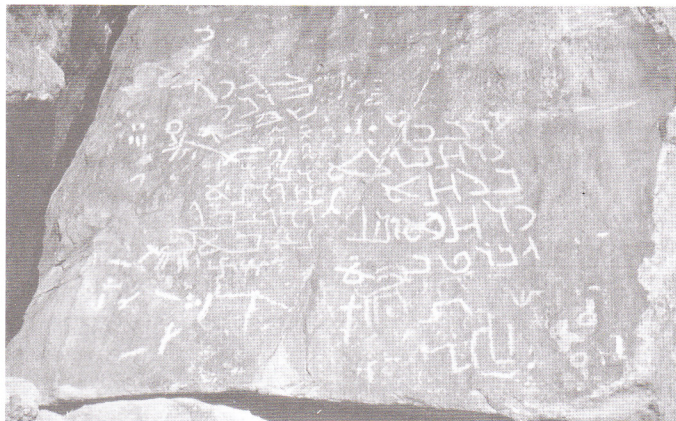
Zajímavé a důležité archeologické lokality jsou však situovány i mimo historické centrum města. V roce 2004 byl v **ulici Igoumenou Gabriel** poblíž chrámu sv. Petra a Pavla učiněn jeden z nejdůležitějších objevů pro historii Chanie i celé Kréty za posledních 20 let. Na ploše zhruba 1680 m² bylo odkryto celkem 60 hrobů, z nichž 54 reprezentuje část pohřebiště z fázi pozdně mínojská II – pozdně mínojská IIIB. V této skupině jsou doloženy dva typy hrobů – tzv. šachtové hroby (kdy nebožtík je uložen do vislé šachty se stěnami obloženými kamenem) a tzv. šachtové hroby s nikou (kdy je hrobová komora vytvořena na boku dlouhé stěny šachty). Hroby tohoto typu jsou doloženy pouze na řecké pevnině (šachtové hroby) a v hlavním mínojském centru Kréty, lokalitě Knóssos (šachtové hroby s nikou). Hrobová výbava pohřbených osob byla velice bohatá a zahrnuje keramiku, kovové výrobky i šperky. Někteří ze zde pohřbených nebožtíků byli válečníci, (možná přímo příslušníci mykénské aristokracie přišlé po pádu mínojských paláců z řecké pevniny?), což dokazují zbraně, pohřbené s nimi, i kosterní pozůstatky se stopami zranění. Toto pohřebiště – spolu s některými dalšími nálezy, především tabulkami s lineárním písmem B – každopádně bezpečně dokládá velkou důležitost Chanie během závěrečného palácového a postpalácového období. Zároveň také dává tušit, že se pod povrchem města nachází ještě spousta významných nálezů a památek, které – snad – budou odkryty v následujících letech.

PhDr. Tomáš Alušík, PhD., MifA
(České centrum pro středomořskou archeologii)

TAL AN-NASR V IRÁCKÉ ZÁPADNÍ POUŠTI

(památce Prof. Dr. Karla Petráčka, 1926 – 1987)

Uprostřed Irácké západní pouště, součástí pouště Badiat aš-Šam, vystupují z mírně zvlněné krajiny dvě skaliska, jejichž poloha je dána souřadnicemi 33°21'01,19''S a 40°24'42,24''V. Jmenují se po vůdci sekty šicitských ismáčilovců (Karmatech), jehož přívrženci v 9. a začátkem 10. století sídlili s beduínským kmenem Kalb v rozlehlé kotlině Gacara (dříve Qenna nebo Genna) 20 km severněji a plenili bohatá města

Tal An Nasr - epigram

v Mezopotámii. Abbásovskému chalífovi Al-Muktafímu v Bagdádu roku 906 došla trpělivost a přikázal svému tureckému vojevůdci Vasifovi, aby se vydal do pouště Karmaty potrestat. Když se to beduíni kmen Kalb dozvěděli, ve strachu An Nasra na skaliscích stáli a jeho hlavu Vasifovi poslali. Ten je pak nechal na pokoji (Alois Musil: Arabia Deserta, New York 1927).

Lokalita byla na archeologické mapě Iráku vyznačená jako „skalní monument“, ale datování od chalkolitu do doby Sasánovců o ničem nevyovídalo. Roku 1979 čeští geologové našli na plochách puklin většího ze skalisek několik palmýrských nápisů, vytepaných ostrým kamenem do tmavé patiny výchozu bílého pískovce triasového stáří. Na plochém vrcholu skaliska byly nalezeny zbytky kamenných valů a vyčištěná místa snad pro stany. Nález byl zveřejněn (Mrázek, Pavel; Petráček, Karel: Archaeological Discoveries in Western Desert – Iraq. Annals of the Náprstek Museum, Praha 1981, s. 139 – 150.), ale na epigrafický výzkum již nezbyl čas.

Nápisy jsou na třech oddělených plochách, přičemž nápisy na dvou z nich lze podle velikosti písma, řádkování a míry dodatečné patinace vytepaných linek rozdělit na několik panelů pravděpodobně různého stáří. Čtení nápisů je obtížné, i když nejsou poškozeny větráním. Porovnáním jednotlivých znaků s několika vzorníky písem odvozených z aramejského písma se lze domnívat, že ve stejných řádcích jsou kromě palmýrských písmen i znaky podobající se syráckému estrangelu, čtvercovému písmu z Ain Fašchy i nabatejskému písmu, což na místech odlehlých od kulturních center není neobvyklé. Některým sekvencím však může být přičten význam: Dvakrát se opakuje kmen JRḤ (aramejsky měsíc), z toho jednou JRḤB-? (palmýrský bůh Jarhibol), MLK (král, vládnout apod.) a v řádku nad tím WRDN (snad arsakovec Vardanéš, vládnoucí Parthské říši v letech 39 až 47). Jeden panel zabírají piktogramy a kmenové značky (wusúm), mezi nimiž je nápadná pravočtířová svastika, zarathuštřistický symbol ohně a Mithrova kola, nebo thamúdejské písmeno T.

Nalezené nápisy svědčí, že ve středu Irácké západní pouště se protínalo nejen několik významných starověkých karavanních cest, ale i několik kultur: palmýrská, parthská a snad i nabatejská a židovská. Nápisy by si opravdu zasloužily podrobnější epigrafický výzkum.

RNDr. Pavel Mrázek, CSc.